

ศึกษาวิเคราะห์ อเนกัณฑวาทในปรัชญาเซน
An Analytical Study of Anekāṇḍavāda in Jain Philosophy

พระศรีรัตนโนบล ดร.^๑

ผศ.กฤต ศรียะอาจ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ อเนกัณฑวาทในปรัชญาเซนผลของการวิจัยพบว่า อเนกัณฑวาท เป็นหลักอภิปรัชญาของเซน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้กำเนิดมาจาก ความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์กัน การยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริง จึงไม่อาจทำได้ เพราะความรู้ของ มนุษย์เป็นสิ่งสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัด การตัดสิน หรือการลงมติเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์จึงสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัดตามไปด้วย ในการพรรณนาถึงความจริงจึงทำได้แค่เพียงใช้วาจาว่า “บางที” เป็นวิธีการหนึ่งทาง ญาณวิทยาเรียกว่า ทฤษฎีสยวาท (syadvada) ซึ่งถือเป็นเหรียญอีกด้านของทฤษฎีอเนกัณฑวาท ดังนั้น อเนกัณฑวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการคือ ทางอภิปรัชญาและญาณวิทยา

คำสำคัญ : อเนกัณฑวาท , ปรัชญาเซน

ABSTRACT

This paper has an attempt to analyze the view of manyess (*Anekāṇḍavāda*) in Jain philosophy. This view is regarded as one aspect of Jain Metaphysics based on the belief that this world originated from many components, each component has internal relationship, thereby human's knowledge is relative and limited. The determination of what is true is not possible, so the determining or making thing as truth is relative and limited as well. The describing of reality would be used simply the word, 'perhaps.' This view is sometimes called “Syadyada-theory,” which is on the one side of the reality on the view of manyess (*Anekāṇḍavāda*). Thus, this view belongs to two important branches of philosophy, namely, Metaphysics and Epistemology.

Keywords: Anekāṇḍavāda , Jain philosophy

๑. บทนำ

ศาสตามหาวิระของปรัชญาเซนและพระพุทธเจ้าศาสดาของพระพุทธศาสนา เป็นบุคคลร่วมสมัย^๒ จะเห็นได้จากคัมภีร์พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทได้บันทึกเรื่องราวของลัทธิศาสนานี้ไว้หลายแห่ง^๓ หลักฐานที่พบมีทั้งการ

^๑ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พรรณนาถึงหลักคำสอน ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการโต้แย้งระหว่างสาวกของศาสดามหาวิระกับ พระพุทธเจ้า ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้ว บรรดาหลักคำสอนทั้ง ๖ นั้น เชนนับว่ามีบทบาทสำคัญ ได้รับการกล่าวถึง และมี รายละเอียดปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมากที่สุด ขณะเดียวกันเรื่องราวการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่าง ศาสนิกของเขนก็มีปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาของเขนเช่นเดียวกัน^๕

นอกจากนั้น ประวัติของศาสดาทั้งสองยังมีความคล้ายคลึงกันหลายด้าน เช่น ทรงเกิดในตระกูลกษัตริย์ ตอนประสูติพระมารดาฝันเห็นช้างนำดอกบัวมาถวาย ตอนประสูติมีการทำนายลักษณะไว้ ๒ ประการ คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก^๖ ใช้เวลาบำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นระยะเวลา ๑๒ ปี จึงถึงความหลุดพ้นตรัสรู้ธรรมขณะนั่งญาณสมาธิภายใต้ต้นโพธิ์^๗ ยิ่งไปกว่านั้น ในคัมภีร์ทางศาสนาของเขนระบุว่า พระพุทธเจ้าเคยบวชในลัทธินี้มาก่อน^๘ แต่เห็นว่าไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจึงออกจากปรีชาเขนไปแสวงหาหนทางใหม่

ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือ คำสอนของศาสดามหาวิระมีความคล้ายคลึงกันหลายเรื่องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น ความเชื่อในเรื่องกรรม สังสารวัฏ โมกษะ นิรวาณ เชื่อว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง การคัดค้านพิธีกรรมและความเชื่อในคัมภีร์พระเวท หลักอหิงสา รวมไปถึงหลักอเนกนันทาทวนกับหลักวิฆเนศวรด้วย

อเนกนันทาท (Anekāṇḍavāda) เป็นหลักคำสอนที่สำคัญของเขนที่ต้องการแสดงนัยตรงกันข้ามกับหลักเอกนันทาท (Ekāṇḍavāda) ที่ถือว่า ความจริงแท้มีเพียงอย่างเดียว ตามหลักคำสอนของเขนถือว่า ความจริงแท้ (Ultimate Reality) มีโครงสร้างที่ซับซ้อน (Complex) ดังนั้น ในการตรวจสอบจึงต้องพิจารณาแง่มุมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงเท่านั้นให้ครบถ้วน จึงเป็นไปได้ที่เราจะอ้างถึงความจริงแท้ด้วยแง่มุมเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว^๙ ในการตรวจความจริงดังกล่าว เขนจึงเสนอหลักการที่เรียกว่า สยาทาทะ

^๕Jadunath Sinha. *Indian Philosophy*, Vol.II. (Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1999), p.178.

^๖เขน วิมหา. (ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘., ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑/๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๗. เป็นต้น

^๗ดูรายละเอียดใน Hermann Jacobi. *JainaSutrasPartII : Sacred Books of the East*, Vol. 22 (Oxford: The Clarendon Press,1884), p.120-129. บันทึกเรื่องราวท่านเกสียุทธถามข้อสงสัยกับพระพุทธเจ้า ซึ่งในคัมภีร์ของเขนเรียกพระพุทธเจ้าว่า พระโคตม (Gautama)

^๘ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชัย สุธีรชานนท์. *ศาสนาเปรียบเทียบ*. (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๕๓.

^๙ธนู แก้วโอภาส. *ศาสนโลก*. (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗๒.

^{๑๐}พระญาณโรดม. *ศาสนาต่าง ๆ*. (กรุงเทพ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๑.

^{๑๑}Radhakrishnan. *History of Philosophy: Eastern and Western*. (London: George Allen & Unwin Ltd.,1967), p.139.

(Syādvāda) โดยพรรณนาความจริงแท้ในรูปสัมพัทธ์โดยยึดหลักสัปตกังคินัย (Saptabhanginaya)^๙ โดยเริ่มต้นด้วยวาทีว่า “บางที” หรือ “อาจจะ” (स्याท, Syād)

๒. อเนกัตวาท

๒.๑ ความหมาย

อเนกัตวาท มาจากรากศัพท์สันสกฤตว่า อน (ไม่)+เอก (หนึ่ง)+อันต (ความจริง)+วาท (ลัทธิ, วาทะ, คำสอน) รวมความว่า ลัทธิคำสอนที่ถือหลักความจริงสูงสุดว่าไม่ใช่มีหนึ่งเดียว หรือ กล่าวถึงความจริงไม่ใช่หนึ่ง ทัศนะของเซนเชื่อว่า ความจริงนั้นมีหลากหลาย (พหุนิยม) ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้จากจุดยืนที่แตกต่างกันออกไป เราไม่สามารถยืนยันทัศนะใดทัศนะหนึ่งในฐานะเป็นความจริงสมบูรณ์สูงสุด ถือเป็นหลักอภิปรายของเซนเกี่ยวกับความจริงบนพื้นฐานหลักการดังกล่าว เซนถือว่า จักรวาลประกอบไปด้วยอะตอมและชีวะมากมายประมาณไม่ได้ หรือวัตถุทุกอย่างทุกชนิดตามที่เรารู้จัก มีคุณลักษณะมากมายนับไม่ถ้วน

อีกนัยหนึ่ง อเนกัตวาท คือการยอมรับว่า โลกนั้นซับซ้อนยิ่งกว่า ความจริงแท้ที่ละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เราสนใจเชื่อ ความรู้ของเรามีความแน่นอนน้อยกว่าที่เราคิดข้อเสนอกำหนดให้ แม้โดยทั่ว ๆ ไปจะยอมรับกันว่าเป็นข้อเสนอที่ถูกต้อง ก็อาจเป็นข้อเสนอที่ถูกต้องอย่างสัมพัทธ์เท่านั้น^{๑๐} เช่น การพิจารณาสิ่งใด ๆ ว่าเป็นอนิจจัง หรืออนัตตตา อาจพิจารณาความจริงในข้อนี้ได้หลายแง่หลายมุม ไม่ใช่ทางใดทางหนึ่งอันเป็นทางเดียว^{๑๑}

สรรพสิ่งจะมีลักษณะอย่างที่เป็น ลักษณะดังกล่าวนี้มีทั้งลักษณะในทางบวก และลักษณะในทางลบ เช่นเมื่อกล่าวถึงคน ลักษณะทางบวกก็จะประกอบด้วยขนาด ผิวพรรณ รูปร่าง น้ำหนัก ภาวะ กรรมพันธุ์ ครอบครัว ตระกูล เผ่าพันธุ์ ชาติ การศึกษา อาชีพ สถานที่เกิด วันเกิด นิสัย อายุวัย เป็นต้น และความสัมพันธ์ที่คนส่วนเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ ในโลกนี้นับมากมายไม่ถ้วน ส่วนคุณลักษณะทางลบ ก็คือคนลักษณะไม่มีในตน เช่น ความเห็นแก่ตัว ความโง่เขลา ความฉลาด เป็นต้น เพราะฉะนั้น การที่จะรู้จักบุคคลนั้นได้ดี เราจะต้องรู้รายละเอียดทั้งหมด ทั้งต้องรู้ว่า คนผู้นี้แตกต่างจากสิ่งอื่น และบุคคลอื่นอย่างไร ซึ่งหากพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า เป็นสิ่งที่ยุ่งยากในการพรรณนาถึงคุณลักษณะของคนให้สิ้นสุดได้^{๑๒} ดังนั้น คนที่จะรู้คุณลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้อย่างสมบูรณ์นั้น ย่อมมีได้เฉพาะสัพพัญญูเท่านั้น

^๙Satischandra Chatterjee. *An Introduction to Indian Philosophy*. (India: University of Calcutta, 1984), p.82.

^{๑๐}จำนงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

^{๑๑}เสฐียรพันธุ์รังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕.

^{๑๒}สนั่น ไชยานุกุล, ผู้แปล. *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๒.

เช่นอธิบายว่า สรรสิ่งทั้งหลายจะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ กล่าวคือ ๑) ทรัพย์สิน ๒) คุณ และ ๓) ปรายายะ เสมอ^{๑๓}

๑) ทรัพย์สิน หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ หรือสภาพที่มีอยู่จริง (สัจ) จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อสติกายะ คือสิ่งที่กินเนื้อที่มีน้ำหนัก และ (๒) อนสติกายะ สิ่งที่ไม่กินที่ไม่มีน้ำหนัก อสติกายะ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ (๑) ชีวะ คือสิ่งที่มีวิญญาณครอง (๒) อชีวะ คือสิ่งที่ไม่มีความวิญญาณครอง

สิ่งที่มีวิญญาณครอง (ชีวะ) แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) มุกตะ/สัทธา คือสิ่งที่มีวิญญาณครองที่พ้นจากเครื่องผูกพันทั้งปวง ๒) พัทธะ คือ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่ยังมีเครื่องผูกพัน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อยอีก ได้แก่ ๑) ตรสะ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่เคลื่อนไหวได้ เช่น สิ่งที่มีวิญญาณที่มีประสาทสัมผัส ๕ รับประสาทสัมผัสได้ ๔ รับประสาทสัมผัสได้ ๓ รับประสาทสัมผัสได้ ๒ ๒) สถาวันะ สิ่งที่มีวิญญาณครองที่เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือพืช เป็นต้น

ส่วนที่ไม่มีวิญญาณครอง แบ่ง ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ธรรม ๒) อธรรม ๓) อากาศ และ ๔) บุคคล ซึ่งในส่วนบุคคลนี้ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งที่ไม่แบ่งแยกไม่ได้อีกแล้ว เช่น อนุ หรือ อะตอมของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ๒) สิ่งที่ยังรวมตัวกันตั้งแต่ ๒ อนุขึ้นไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตะ^{๑๔}

๒. คุณ หมายถึง สิ่งที่เป็นสมบัติ หรือของทรัพย์สิน มี ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) คุณลักษณะแท้ หากทรัพย์สินขาดคุณลักษณะแท้ ความเป็นทรัพย์สินก็จะหมดไป เช่น ความรู้เป็นคุณลักษณะแท้ของวิญญาณ ถ้าเมื่อใดวิญญาณขาดความรู้ วิญญาณก็จะหมดความเป็นวิญญาณเมื่อนั้น ๒) คุณลักษณะเทียม หรือคุณลักษณะรอง เช่น ความอยาก เจตนา ความเพลิดเพลน ความเจ็บปวด เป็นคุณลักษณะเทียมของวิญญาณ คุณลักษณะดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ไม่แน่นอน เปรียบเหมือนเครื่องแต่งตัว

๓. ปรายายะ หมายถึง สิ่งที่เป็นคุณลักษณะเทียมของวิญญาณ ตามที่กล่าวในสิ่งที่เป็นคุณสมบัติของทรัพย์สิน โดยจำแนกเป็น สิ่งที่เป็นคุณลักษณะแท้เรียกว่า คุณ ส่วนสิ่งที่เป็นคุณลักษณะเทียมเรียกว่า ปรายายะ

โลกนี้ ประกอบขึ้นโดยทรัพย์สินมากมายหลายชนิด トラบใดที่คุณลักษณะแท้ ของทรัพย์สินนั้นยังคงอยู่ トラบนั้นโลกก็จะปรากฏเป็นเพียงเสมอ และトラบใดที่คุณลักษณะเทียมเข้ามาแฝงอยู่ โลกจะปรากฏว่าไม่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ความเข้าใจที่ว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้เที่ยงแท้แน่นอน และทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงเป็นความเข้าใจที่ผิด เพราะมองความจริงเพียงด้านเดียว^{๑๕}

^{๑๓} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๑๔} See also, Y.Masih, *A Comparative Study of Religions*, (Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1993), p. 239.

^{๑๕} สนั่น ไชยานุกูล, ผู้แปล. *ปรัชญาอินเดีย*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๖.

อนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการที่จะทำความเข้าใจเรื่องอเนกกันตวาทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นักปราชญ์ฝ่ายเซน มักยกอุปมา ๒ เรื่องมาประกอบ กล่าวคือ อุปมาเรื่องโล่ห์ และอุปมาเรื่องดาบอดคาล้าง^{๑๖}

โล่ห์ที่อยู่ในมือของนักรบ ด้านหน้าจะเป็นสีทอง ส่วนด้านหลังจะเป็นสีเงิน เมื่อนักรบถือโล่ห์สู้สนามรบ ผู้ที่มองมาจากด้านหน้าก็จะเห็นโล่ห์เป็นสีทอง ขณะที่หากมองด้านหลัง โล่ห์จะเป็นสีเงิน เมื่อคนสองคนนี้มาเจอกัน ก็จะได้เถียงกันเรื่องโล่ห์ตามที่ตนเห็น ต่อเมื่อแต่ละคนได้เห็นทั้งสองด้านของโล่ห์ ข้อถกเถียงก็จะหมดไป เพราะทุกคนมองเห็นความจริงสมบูรณ์ตามความเป็นจริง

ทำนองเดียวกันกับเรื่องดาบอดคาล้าง พระราชามีความประสงค์จะทดสอบดาบอด ๖ คน จึงได้ส่งไปตรวจสอบข้าง แล้วยกทรงถามทีละคนว่า ข้างเหมือนอะไร ดาบอดคนแรกคลำถูกหู ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนกระโด่ง คนที่คลำถูกลำตัว ก็กราบทูลว่าข้างเหมือนครก, คนที่คลำถูกวง ก็กราบทูลว่าข้างเหมือนท่อ, คนที่คลำถูกขา ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนเสา, คนที่คลำถูกท้อง ก็กราบทูลว่าข้างเหมือน เหมือนถุงน้ำ, คนที่คลำถูกหาง ก็กราบทูลว่า ข้างเหมือนไม้กวาด

การแสดงความจริงตามจุดยืนของตน ๆ เพียงอย่างเดียวเรียกว่า นยะ (Naya) ภาษาไทยบางครั้งก็ใช้คำว่า “แง่” นัยก็ดี แง่ก็ดี ถือเป็นความจริงบางส่วน (partial truth) การยืนยันความจริงบางส่วน ในทางกลับกันจึงมีค่าเท่ากับความเป็นเท็จ เหตุนี้จึงไม่สามารถยืนยันได้ เว้นแต่สัพพัญญุตญาณแล้วข้างต้น

ดังนั้น อเนกกันตวาท จึงเป็นหลักอภิปรัชญาของเซน ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้กำเนิดมาจากความหลากหลาย และมีความสัมพันธ์กัน^{๑๗} การยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริง จึงไม่อาจทำได้ เพราะความรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัด การตัดสิน หรือการลงมติเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์จึงสัมพัทธ์ และมีขอบเขตจำกัดตามไปด้วย^{๑๘} ในการพรรณนาถึงความจริงจึงทำได้ก็เพียงใช้วาตะว่า “บางที” เป็นวิธีการหนึ่งทางญาณวิทยาเรียกว่า ทฤษฎีสยวาท (syadvada) ซึ่งถือเป็นเหรียญอีกด้านของทฤษฎีอเนกกันตวาท

๒.๒ ความเป็นมา

ผู้วิจัยได้พยายามตรวจแนวคำสอนเรื่องอเนกกันตวาทในพระสูตรของเซนโดยเริ่มจากอาจารย์คสุตร (The ĀkāraṅgaSūtra), กัลปสูตร (The KalpaSūtra), อุตตรารายานสูตร (The UttarādhyaṇaSūtra), และ

^{๑๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๑๗} ศัพท์ทางวิชาการ ภาษาอังกฤษใช้หลายคำ เช่น Realistic Pluralism, Relativistic Pluralism/Pluralistic Realism, Relativistic Realism เป็นต้น ภาษาไทยก็มีใช้หลายคำ เช่น พหุสังนิยม, พหุสัมพัทธนิยม, สัมพัทธสังนิยม

^{๑๘} สุนทร ณ รัชชี, ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๔.

สูตรกฤตางคสูตร (The SūtrakṛitāṅgaSūtra),^{๓๙} ไม่พบคำว่า อนันตวาทในพระสูตรเหล่านี้เลย ทำให้เห็นพ้องกับข้อสังเกตของ Wm. Theodore de Bary ที่ว่า “ไม่มีประจักษ์พยานที่ดีใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย และทัศนะเช่นนี้อาจถูกนำมาไว้ในปรัชญาเซนหลังจากที่ศาสดามหาวิระถึงไกลวัลย์ (นิพพาน) แล้วก็ได้”^{๔๐} หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรถกถาจารย์

อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้ว เช่น ในเทศนาที่ศาสดามหาวิระได้แสดงไว้ในสูตรกฤตางคสูตร ชัมพูสวามี (Gambūsvāmin) ได้ถามศาสดามหาวิระถึงสาเหตุที่ทำให้วิญญานติดอยู่ในพันธนาการ และแนวทางแห่งความหลุดพ้น ท่านได้ให้คำตอบไว้ตามลำดับ เช่น ๑) การไม่ครอบครองสมบัติ รวมทั้งยินดีให้คนอื่นครอบครองสมบัติ ๒) การไม่ฆ่า หรือเป็นต้นเหตุให้ฆ่าสิ่งมีชีวิต ๓) ไม่มัวแต่ใส่ใจประโยชน์ของญาติและพวกพ้อง ๔) ตระหนักรู้ และมองเห็นคุณค่าของชีวิต^{๔๑} เป็นต้น ถัดจากนั้น ท่านได้ตรัสถึงธาตุทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ว่าเป็นสาเหตุก่อกำเนิดสิ่งทั้งหลาย^{๔๒}

คัมภีร์ยังแจ่มแจ้งต่อไปอีกว่า ธาตุดิน แม้จะเป็นเพียงธาตุเดียว แต่ก็เป็นที่เกิดหลายรูป หรือหลายภาวะ เหตุนี้จักรวาลนี้จึงมีความหลากหลาย^{๔๓} อาจถือได้ว่า นี่เป็นจุดเริ่มต้นของคำสอนเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน จากนั้นจึงมีคำอธิบายถึงทริปิยะ ๖ ประการ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อกำเนิดโลกขึ้นมา ได้แก่ ธรรม (มีลักษณะเคลื่อนไหว), อธรรม (มีลักษณะหยุดนิ่ง), อากาสะ (เป็นช่องว่างบรรจุทริปิยะทุกอย่าง), เวลา (หน่วยที่แสดงถึงช่วง/ระยะของเหตุการณ์), ปุททะละ (สิ่งที่สามารถสัมผัสได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย), และวิญญาน (มีลักษณะรู้)^{๔๔}

ในจำนวนนี้ ธรรม อธรรม และอากาศ มีเพียง ๑ ทริปิยะ ส่วน เวลา วัตถุ และวิญญานมี ทริปิยะจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน^{๔๕} ทั้งคุณสมบัติของทริปิยะเหล่านี้ก็มีมากมายนับไม่ถ้วนเช่นกัน จึงเป็นไปได้ที่สามัญ

^{๓๙}Gaina Sutras Translated from Prakrit by Hermann Jacobi, พิมพ์อยู่ในชุด The Sacred Books of the East, translated by various Oriental scholars and edited by F. Max Müller Vol. xxii, xlv Oxford: The Clarendon Press, 1884. อาจารย์กฤตางคสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติที่ดีงามแบ่งเป็น ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ มี ๘ เทศนา (Lecture) เล่มที่ ๒ มีทั้งหมด ๔ ตอน ตอนที่ ๑ มี ๗ เทศนา, ตอนที่ ๒ มี ๘ เทศนา ตอนที่ ๓, ๔ มีอย่างละ ๑ เทศนา ตอนท้ายของแต่ละเรื่อง จะลงท้ายด้วยคำว่า “เรากล่าวอย่างนี้” (Thus I say) บ่งบอกว่าเป็นบันทึกเทศนาที่ศาสดามหาวิระแสดงไว้ในโอกาสต่าง ๆ, กัลปสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยชีวิตความเป็นอยู่ของนักบวชเซน เริ่มตั้งแต่ชีวิตของศาสดามหาวิระ, ท่านปารสวะ, เป็นต้น อุตตราธยายสูตร เป็นพระสูตรที่บันทึกคำสอนสมัยหลัง ๆ, สูตรกฤตางคสูตร เป็นหนังสือที่ว่าด้วยสูตรต่าง ๆ

^{๔๐}จันจัน ท่องประเสริฐ, ผู้แปล. **อ้างแล้ว**, หน้า ๗๗.

^{๔๑} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1-5.

^{๔๒} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1:7-8.

^{๔๓} SŪTRAKRĪTĀṅGA, 1:1:1:9.

^{๔๔} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๔๕} UTTARĀDHYAYANA, 28:8.

คนจะสามารถรู้ถึงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหมด เราได้ก็เพียงแต่บางส่วนเท่านั้น พระสัพพัญญูเท่านั้นจึงจะเข้าถึงความรู้ทั้งหมด ในคัมภีร์จึงกล่าวไว้ว่า “ผู้รู้จักสิ่งหนึ่ง ย่อมรู้จักทั้งหมด และผู้รู้จักทั้งหมด ย่อมชื่อว่ารู้จักสิ่งหนึ่ง”^{๒๖} หมายความว่า การจะรู้จักสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องรู้จักรายละเอียดของสิ่งนั้นทั้งหมดก่อน เมื่อรู้จักรายละเอียดทั้งหมดครบสมบูรณ์แล้ว จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักสิ่งนั้นอย่างถ่องแท้

เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้ ในการพรรณนาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นจึงใช้หลักการ “สยาท” (แปลว่า บางทีอาจจะ) ทั้งนี้เพื่อป้องกันการยืนยัน “ทั้งหมด” ทั้งนี้เพราะเช่นเชื่อว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะรู้ทั้งหมด

สยาท หรือ สยาทวาทะ จึงถือเป็นชุดของคำพรรณนาความจริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในรูปของความเป็นไปได้มากกว่าหนึ่ง (อนันตวาท) หรือความน่าจะเป็น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัปตังคินยะ ๗ ประการ ได้แก่^{๒๗}

๑. สยาทอสุติ อาจใช้ก็ได้
๒. สยาทนสุติ อาจไม่ใช้ก็ได้
๓. สยาทอสุติ นาสติ อาจใช้ และไม่ใช้ก็ได้
๔. สยาทอวฤตวยะ ไม่อาจพรรณนาได้
๕. สยาทอสุติอวฤตวยะ อาจใช้ แต่ก็พรรณนาไม่ได้
๖. สยาท นาสติ อวฤตวยะ อาจไม่ใช้ และไม่อาจพรรณนาได้
๗. สยาทอสุติ นาสติ อวฤตวยะ อาจใช้ และอาจไม่ใช้ ทั้งพรรณนาไม่ได้

เพื่อความกระจ่าง ยกตัวอย่างแนวความคิดเรื่อง “อนิจจัง” (ความไม่เที่ยง) หากเป็นมติทางพระพุทธศาสนา คำสอนนี้จะได้รับการยืนยันอย่างเดียวกคือ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ขณะที่เช่นมีความเห็นแตกต่างเบื้องต้นคือไม่ยืนยัน หรือไม่สามารถสรุปลงนยะเดียวว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะการยืนยันว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็ไม่ต่างอะไรกับตาบอดคลำช้าง

ในทัศนะของเซน สังขารถือเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง ในบรรดาทรัพยากร ธรรมะ อธรรมะ และอากาศเป็นสถานะที่มีอยู่ตลอดเวลา ปราศจากจุดเริ่มต้นและที่สุด^{๒๘} ทำนองเดียวกับกาละ หากพิจารณาในแง่สากล ก็เลื่อนไหลต่อเนื่องไม่มีเบื้องต้นและที่สุด แต่หากพิจารณาในแง่ของปัจเจก เวลาที่มีจุดเริ่มต้นและที่สุด^{๒๙}โดยนัยนี้ สังขารที่ตกอยู่ในฐานะเป็นอนิจจัง (ไม่เที่ยง) ก็มี ที่ตกอยู่ในฐานะเป็นนิจจัง (เที่ยง) ก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ การยืนยันว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง จึงขัดกับความเป็นจริงอีกมุมหนึ่ง

^{๒๖} ĀKĀRĀṆGA SŪTRA, 1:3:4:1

^{๒๗} Radhakrishnan, *Indian Philosophy Vol.1*, (London: George Allen&Unwin, 1971), p.302-303.

^{๒๘} UTTARĀDHYAYANA, 36:8.

^{๒๙} UTTARĀDHYAYANA, 36:9.

อีกตัวอย่างหนึ่ง ประโยคทั่วไปว่า “ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก” ตอบตามความรู้สึกคนทั่วไปก็ว่า “ใช่” แต่หากไปถามเซน เราจะได้คำตอบอีกอย่างหนึ่ง เป็นคำตอบที่ไม่ได้สร้างขึ้นจากตรรกะที่ตายตัวเหมือนอย่างที่คุณเคยโดยทั่วไป คำตอบจึงไม่ได้ตายตัว ต่อคำถามนี้ หลักสยาทวาทะจะบอกว่า อาจใช่ หรืออาจไม่ใช่ก็ได้

ใช่ คือการตอบตามสัมพันธภาพระหว่างผู้สังเกตกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏ คือตื่นเช้าขึ้นมาเราก็เห็นดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก ตกทางทิศตะวันตก ก็บอกว่า ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก

อาจไม่ใช่ คือการพิจารณาตามสภาพความเป็นจริง เพราะดวงอาทิตย์ไม่ได้ขึ้น ไม่ได้ตก แต่ที่เราเห็นว่ามันขึ้น หรือตก เป็นเพราะโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ และหมุนรอบตัวเองในแต่ละวัน ๆ ตะวันตก-ตะวันออกจึงไม่ได้มีอยู่จริง

อีกตัวอย่างหนึ่ง

ประโยคว่า “น้ำในอ่างนี้อุ่น”

หากยึดตามหลักอเนกกันตวาท และหลักสยาทวาทะ จะไม่สามารถสรุปเช่นนั้นได้ เพราะการบอกว่า “น้ำในอ่างนี้อุ่น” เท่ากับเป็นการยืนยันโดยส่วนเดียว ขัดหลักอเนกกันตวาทและสยาทวาทะ

“น้ำในอ่างนี้อุ่น” อาจถูก สำหรับผู้ที่อยู่ในที่เย็น ๆ เช่น ห้องแอร์ เป็นต้นมาก่อน แต่อาจกลายเป็น “น้ำในอ่างนี้เย็น” สำหรับผู้ที่อยู่ในที่ร้อน หรือทำงานตากแดดมาก่อน หรืออาจกลายเป็น “ไม่อาจพรรณนาได้” เพราะผู้พูดอาจเพ่งถึงลักษณะที่แท้จริงของห้องนั้นซึ่งอาจจะทั้งอุ่น และเย็น หรืออาจจะไม่ทั้งสองอย่าง ไม่สามารถพรรณนาเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน

ตัวอย่างง่าย ๆ ในชีวิตประจำวันของเราอีกตัวอย่างหนึ่งคือ ชายคนเดียว ในมุมหนึ่งอาจเป็นทั้งพ่อ พี่ชาย น้องชาย ปู่ หลาน ลุง อา และอื่น ๆ ได้อีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในแต่ละบริบทที่อ้างถึง^{๓๐}

อนึ่ง การใช้หลักสยาทวาทะเพื่อตอบปัญหา มิใช่ว่า ปัญหาหนึ่ง ๆ จะต้องใช้หลักสยาทวาทะทั้ง ๗ ข้อตอบจนครบ แต่การจะใช้หลักการใดตอบ ขึ้นอยู่กับประเภท ชนิด และลักษณะของปัญหา เช่น ถ้าถามว่า คนเราตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ คำตอบก็อาจจะเป็น ๑) อาจเกิดอีก ๒) อาจไม่เกิดอีก ๓) อาจเกิดอีก หรือไม่เกิดอีกก็ได้ ๔) ไม่อาจพรรณนาได้ ๕) อาจเกิดอีก แต่ไม่อาจพรรณนาได้ ๖) อาจไม่เกิดอีก และไม่อาจพรรณนาได้ หรือ ๗) อาจเกิดอีก หรือไม่เกิดอีก ทั้งพรรณนาไม่ได้

กล่าวโดยสรุป อเนกกันตวาท เป็นทฤษฎีอธิบายความจริงเชิงอภิปรัชญา คือสะท้อนหลักความเชื่อที่ว่า โลก หรือจักรวาลทั้งปวง เกิดมาจากความหลากหลาย ความหลากหลายดังกล่าวนี้ เกินกำลังสติปัญญาของมนุษย์ธรรมดาจะเข้าถึง หรือพรรณนาได้ด้วยถ้อยคำที่จำกัด เหตุนี้เราจึงไม่สามารถอ้างหลักการใดหลักการหนึ่งเพื่อยืนยันความจริงที่หลากหลายดังกล่าว เพราะการยืนยันสิ่งหนึ่ง อาจเป็นการปฏิเสธอีกสิ่งหนึ่ง เช่น การพูดว่า มี

^{๓๐}J.N.Farquhar, (ed.), *The Religious Quest of India*, (London: Oxford University Press, 1915), p.92

เหยือกทองอยู่ในห้องนี้ ก็อาจหมายความว่า ไม่มีเหยือกทองอยู่ในห้องอื่น หรืออาจไม่มีสิ่งอื่นนอกจากเหยือกทองอยู่ในในห้องนี้

ความจริงต่างๆมีอยู่หลายแห่งหลายมุมทั้งความจริงก็มีหลายอย่างแต่ความจริงเหล่านั้นจะยืนยันเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้เพราะจะกลายเป็นปฏิเสธความจริงด้านอื่นๆดังนั้นการจะกล่าวยืนยันความจริงใด ๆ จำต้องมีคำว่า “บางที่” หรือ “อาจนะ” เข้ามามากำกับเพื่อเป็นการเปิดโอกาสความจริงด้านอื่นให้เป็นความจริง เป็นการอธิบายความจริงในเชิงญาณวิทยา

หลักอเนกกันตวาทสะท้อนออกมาในคำอธิบายเรื่องทริพยะ ในพระสูตรต่าง ๆ ที่อ้างถึงข้างต้น เป็นการแสดงในมิติของศาสนา มีจุดมุ่งหมายเพื่อเหตุผลทางด้านศีลธรรม แต่ต่อมาศาสนาคุชยรุ่นหลัง ได้พัฒนาหลักการดังกล่าวเชิงอภิปรัชญา และนำมาเครื่องมือรองรับหลัก สยาทวาทะ กระทั่งกลายเป็นหลักปรัชญาที่สำคัญของเซนในเวลาต่อมา

๒.๓ สถานะของอเนกกันตวาท

อเนกกันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑) สถานะทางอภิปรัชญา

อภิปรัชญา คือสาขาวิชาที่ว่าด้วยสิ่งที่เป็นจริงเช่น พระเจ้า (God) โลก (World) วิญญาณ (Soul) สาระ (Substance) เจตจำนงเสรี (Free Will)^{๓๑}อเนกกันตวาท เป็นอภิปรัชญาว่าด้วยความเป็นจริงเกี่ยวกับสาระ (ทริพยะ-Substance) ของจักรวาล และถือเป็นหลักการที่สำคัญของเซน

เซนแบ่งทริพยะออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ชีวะ หมายถึงสิ่งที่มีชีวิต และอชีวะ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ก็จำแนกรายละเอียดปลีกย่อยออกไปตามภาวะ หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละสิ่ง สุดท้ายก็นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ความจริง ซึ่งในคำสอนของเซนก็คือทริพยะ มีมากมายนับไม่ถ้วน ทริพยะเหล่านั้น เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต^{๓๒} และสามารถพรรณนาถึงได้ด้วยการอ้างถึงทริพยะ^{๓๓} เพราะประกอบขึ้นจากทริพยะเหล่านั้น

๒) สถานะทางญาณวิทยา

ญาณวิทยา คือปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้^{๓๔}อเนกกันตวาทนอกจากจะแสดงความจริงเชิงอภิปรัชญาเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของทริพยะ

^{๓๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา, (กรุงเทพ ฯ : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๑.

^{๓๒} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๓๓} UTTARĀDHYAYANA, 36:3-6

^{๓๔}ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗.

ทั้งหลายแล้ว บนพื้นฐานดังกล่าว ยังมีท่าทีต่อความจริงในลักษณะสัมพัทธ์ คือจริงภายในได้เงื่อนไข หรือบริบทอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งยังขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลด้วย

ด้วยพื้นฐานความรู้ดังกล่าว ทำให้เรามีท่าทีต่อการพิจารณาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือ เราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพิจารณาถึงความจริงเชิงสัมพัทธ์ใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” จึงเป็นหลักการที่สำคัญของเซนที่ใช้สำหรับการพิจารณา หรืออ้างถึงความจริง ทำให้แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเหรียญที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคืออนันตวาท แสดงหลักความจริง อีกด้านหนึ่งคือ สยาทวาทะ แสดงวิธีพิจารณาถึงความจริงบนพื้นฐานของการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของสติปัญญาของมนุษย์

๒.๔ คุณค่าเชิงจริยธรรม

คุณค่าทางจริยธรรมของอนันตวาทสรุปได้ ๒ ประเด็น ดังนี้

๑. มุมอภิปรัชญา

อนันตวาท ได้ให้โลกทัศน์เกี่ยวกับความจริงแก่เรา ๒ ประการ คือ ๑) โลกทัศน์แบบสังนิยม (Realistic) ๒) โลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม (relativistic pluralism)^{๓๕} บนพื้นฐานของความจริงดังกล่าวอธิบายว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และอชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันตวาทเป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล เช่นถือว่า ไม่มีหลักการใด (Principle) ที่ปราศจากเหตุ ปราศจากผล^{๓๖}

รูปแบบของการอธิบายสรรพสิ่งในรูปแบบของความเป็นเหตุเป็นผล ถือเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของเซน เพราะเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการเข้าถึงความจริง หรือแสวงหารากฐานความจริงของสิ่งต่าง ๆ

จากความคิดพื้นฐานทางอภิปรัชญาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมดังต่อไปนี้

^{๓๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๓๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

๑. อเนกัณฑวาท เป็นฐานรองรับความเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ดังคำกล่าวที่ว่า “ถ้าเข้าใจอเนกัณฑวาทอย่างดีแล้ว จะเผยให้เห็นถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งนั้น”^{๓๗} ข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่าการเข้าใจหลักอเนกัณฑวาท ย่อมช่วยส่งเสริมให้มนุษย์เข้าใจหลักความจริงของโลก

๒. อเนกัณฑวาท เป็นฐานรองรับความจริงของธรรมชาติในเชิงสัมพัทธ์ (relative) บนพื้นฐานดังกล่าว ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจโลก จักรวาลในเชิงสัมพัทธ์ อิงอาศัยกัน ไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่ได้โดยอิสระ

๓. อเนกัณฑวาท นำไปสู่ความเข้าใจที่ว่า ข้อตัดสินทุกอย่างเกี่ยวกับความจริงเป็นสิ่งสัมพัทธ์ และตั้งอยู่บนพื้นฐานของความน่าจะเป็น หลักการนี้จะบอกเราว่า ไม่มีข้อตัดสินใด ๆ สมบูรณ์ในตัวของมัน^{๓๘} เพราะความจริง สามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม หากเรายอมรับหลักการดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้เป็นคนมีจิตใจกว้างขวาง ยอมรับฟังข้อเสนอ หรือข้อเท็จจริงอื่น และยังเป็นหนทางนำไปสู่ความรู้ที่กว้างขวางขึ้นด้วย

๒. มุมจริยศาสตร์

ในทางญาณวิทยา อเนกัณฑวาทจะปรากฏในรูปของสยาทวาทะ

หลักสยาทวาทถือว่า เมื่อสรรพสิ่งมีเหลี่ยมมุมของความจริงมากมายหลายประการ การยืนยันจึงสามารถทำได้เพียงแค່ส่วนย่อยเท่านั้น ไม่สามารถยืนยันทั้งหมดได้ ในการยืนยันจึงจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ไว้สำหรับความจริงส่วนอื่นด้วย เช่นจึงใช้คำว่า “สยาท” หรือ “บางที/อาจจะ”

โดยปกติ ตรรกศาสตร์แบบตะวันตก มักมีลักษณะจะบีบบังคับให้ต้องตัดสินใจเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถูก-ผิด,ใช่-ไม่ใช่,ดี-ชั่ว เป็นต้น ขณะที่ตรรกศาสตร์แบบตะวันออก อย่างเช่นปรัชญาเซน กลับมีท่าทีอ่อนโยน เว้นช่องสำหรับความเป็นไปได้อย่างอื่นไว้เพื่อเป็นทางเลือก

จากความคิดพื้นฐานทางญาณวิทยาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมดังต่อไปนี้

๑. อเนกัณฑวาท ช่วยส่งเสริมสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๓๙} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ^{๔๐}

๒. อเนกัณฑวาท ช่วยส่งเสริมหลักคำสอนเรื่องอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)^{๔๑} ความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้น ย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบ หรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น อเนกัณฑวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง

^{๓๗} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๓๘} Jadunath Sinha, Indian Philosophy, Vol.II, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), p.180.

^{๓๙} UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

^{๔๐} UTTARĀDHYAYANA, 28:28.

๓. ความเข้าใจในสัจจะ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเซนถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ประสบทุกข์ต่าง ๆ อีกมากมาย ผู้ฉลาดจึงควรใส่ใจ และแสวงหาความเข้าใจในสัจจะ^{๔๒}

๓.วิเคราะห์

๓.๑ ความหมาย

อนันกัณตวาท มีความหมายว่า ลัทธิคำสอนที่ถือหลักความจริงสูงสุดว่าไม่ใช่มีหนึ่งเดียว^{๔๓} หรือกล่าวถึงความจริงไม่ใช่หนึ่ง^{๔๔} เพราะความจริงนั้นมีหลากหลาย (พหุนิยม) ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้จากจุดยืนที่แตกต่างกันออกไป เราไม่สามารถยืนยันตรรกะใดตรรกะหนึ่งในฐานะเป็นความจริงสมบูรณ์สูงสุด^{๔๕} บนพื้นฐานหลักการดังกล่าว เซนถือว่า จักรวาลประกอบไปด้วยอะตอมและชีวะมากมายประมาณไม่ได้ หรือวัตถุทุกอย่างทุกชนิดตามที่เรารู้นั้น มีคุณลักษณะมากมายนับไม่ถ้วนอีกนัยหนึ่ง อนันกัณตวาท คือการยอมรับว่า โลกนั้นซับซ้อนยิ่งกว่าที่ดูเหมือนจะเป็น ความจริงแท้แน่นอนละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เราสนใจเชื่อ ความรู้ของเรามีความแน่นอนน้อยกว่าที่เราคิดข้อเสนอกำหนดให้ แม้โดยทั่ว ๆ ไปจะยอมรับกันว่าเป็นข้อเสนอที่ถูกต้อง ก็อาจเป็นข้อเสนอที่ถูกต้องอย่างสัมพัทธ์เท่านั้น^{๔๖}

จากบทนิยามข้างต้น ทำให้เห็นว่า อนันกัณตวาท คือหลักการทางอภิปรัชญาที่ยอมรับความจริงบนพื้นฐานของความหลากหลาย อนันกัณตวาทเป็นวิธีคิดและยอมรับเรื่องความหลากหลายของความจริง ซึ่งความจริงเหล่านั้นไม่สามารถพรรณนา หรือสรุปได้ให้สมบูรณ์ได้ด้วยข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว

๓.๒ ความเป็นมา

อนันกัณตวาท ผู้วิจัยได้ค้นพบว่า ไม่มีประจักษ์พยานที่ดีใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย และทัศนะเช่นนี้อาจถูกนำมาไว้ในปรัชญาเซนหลังจากที่ศาสดามหาวิระถึงไกลวัลย์ (นิพพาน) แล้วก็ได้^{๔๗}หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง แนวคำสอนเรื่องอนันกัณตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรณกถาจารย์

^{๔๑} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๒} UTTARĀDHYAYANA, 6:1,2.

^{๔๓} <http://en.wikipedia.org/wiki/Anekantavada>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๔} www.gotoknow.org/blog/dhammakaya-23/215825 (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๔๖} จานงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑-๔, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

^{๔๗} จานงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. อังแล้ว, หน้า ๗๗.

อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้วในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ในสูตรกฤตางคสูตร ศาสตามหาวิระแสดงสาเหตุที่ทำให้วิญญานติดอยู่ในพันธนาการ และแนวทางแห่งความหลุดพ้นด้วยการ ๑) การไม่ครอบครองสมบัติ รวมทั้งยินดีให้คนอื่นครอบครองสมบัติ ๒) การไม่ฆ่า หรือเป็นต้นเหตุให้ฆ่าสิ่งมีชีวิต ๓) ไม่มัวแต่ใส่ใจประโยชน์ของญาติและพวกพ้อง ๔) ตระหนักรู้ และมองเห็นคุณค่าของชีวิต^{๔๘} ถัดจากนั้น ท่านได้ตรัสถึงธาตุทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ว่าเป็นสาเหตุก่อกำเนิดสิ่งทั้งหลาย^{๔๙} คัมภีร์ยังแจกแจงต่อไปอีกว่า ธาตุดิน แม้จะเป็นเพียงธาตุเดียว แต่ก็เป็นได้หลายรูป หรือหลายภาวะ เหตุนี้จักรวาลนี้จึงมีความหลากหลาย^{๕๐}

อาจถือได้ว่า นี่เป็นจุดเริ่มต้นของคำสอนเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน จากนั้นจึงมีคำอธิบายถึงทริปิเยะ ๖ ประการ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อกำเนิดโลกขึ้นมา ได้แก่ ธรรม(มีลักษณะเคลื่อนไหว), อธรรม(มีลักษณะหยุดนิ่ง), อากาสะ (เป็นช่องว่างบรรจุทริปิเยะทุกอย่าง), เวลา (หน่วยที่แสดงถึงช่วง/ระยะของเหตุการณ์), ปุทละ (สิ่งที่สามารถสัมผัสได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย), และวิญญาน (มีลักษณะรู้)^{๕๑}

ในจำนวนนี้ ธรรม อธรรม และอากาศ มีเพียง ๑ ทริปิเยะ ส่วน เวลา วัตถุ และวิญญานมี ทริปิเยะจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน^{๕๒} ทั้งคุณสมบัติของทริปิเยะเหล่านี้ก็มีมากมายนับไม่ถ้วนเช่นกัน จึงเป็นไปได้ที่สามัญชนจะสามารถรู้ถึงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหมด เราได้ก็เพียงแต่บางส่วนเท่านั้น พระสัพพัญญูเท่านั้นจึงจะเข้าถึงความรู้ทั้งหมด ในคัมภีร์จึงกล่าวไว้ว่า “ผู้รู้จักสิ่งหนึ่ง ย่อมรู้จักทั้งหมด และผู้รู้จักทั้งหมด ย่อมชื่อว่ารู้จักสิ่งหนึ่ง”^{๕๓} หมายความว่า การจะรู้จักสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมต้องรู้จักรายละเอียดของสิ่งนั้นทั้งหมดก่อน เมื่อรู้จักรายละเอียดทั้งหมดครบสมบูรณ์แล้ว จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักสิ่งนั้นอย่างถ่องแท้

เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้ ในการพรรณนาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นจึงใช้หลักการ “สยาท” (แปลว่า บางที, อาจจะ) ทั้งนี้เพื่อป้องกันการยืนยัน “ทั้งหมด” ทั้งนี้เพราะเซนเชื่อว่า เป็นไปไม่ได้ที่จะรู้ทั้งหมด ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้น และพัฒนาการเรื่องอนันตวาทในปรัชญาเซน

๓.๓ สถานะของอนันตวาท

อนันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑.สถานะทางอภิปรัชญา

^{๔๘} SÛTRAKR/TĀṆGA, 1:1:1:1-5.

^{๔๙} SÛTRAKR/TĀṆGA, 1:1:1:7-8.

^{๕๐} SÛTRAKR/TĀṆGA, 1:1:1:9.

^{๕๑} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๕๒} UTTARĀDHYAYANA, 28:8.

^{๕๓} ĀKĀRĀṆGA SÛTRA, 1:3:4:1

อนันตวาท เป็นอภิปรัชญาว่าด้วยความเป็นจริงเกี่ยวกับสสาร (ทรัพยากร-Substance) ของจักรวาล และถือเป็นหลักการที่สำคัญของเซน

เซนแบ่งทรัพยากรออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ชีวะ หมายถึงสิ่งที่มีชีวิต และอชีวะ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ก็จำแนกรายละเอียดปลีกย่อยออกไปตามภาวะ หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละสิ่งสุดท้ายก็นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ความจริง ซึ่งในคำสอนของเซนก็คือทรัพยากร มีมากมายนับไม่ถ้วน ทรัพยากรเหล่านั้น เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต^{๕๔}

๒.สถานะทางญาณวิทยา

อนันตวาทนอกจากจะแสดงความจริงเชิงอภิปรัชญาเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของทรัพยากรทั้งหลายแล้ว บนพื้นฐานดังกล่าว ยังมีท่าทีต่อความจริงในลักษณะสัมพัทธ์ คือจริงภายในได้เงื่อนไข หรือบริบทอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งยังขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลด้วย

ด้วยพื้นฐานความรู้ดังกล่าว ทำให้เซนมีท่าทีต่อการพรรณนาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือเราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพรรณนาถึงความจริงเซนจึงใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” จึงเป็นหลักการที่สำคัญของเซนที่ใช้สำหรับการพรรณนา หรืออ้างถึงความจริง ทำให้แนวคำสอนเรื่องอนันตวาทมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเหรียญที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคืออนันตวาท แสดงหลักความจริง อีกด้านหนึ่งคือ สยาทวาทะ แสดงวิธีพรรณนาถึงความจริงบนพื้นฐานของการตระหนักรู้ถึงข้อจำกัดของสติปัญญาของมนุษย์

๓.๔ คุณค่าเชิงจริยธรรม

๑ คุณค่าเชิงจริยธรรมของอนันตวาทสรุปได้ ๒ ประเด็น ดังนี้

ก.คุณค่าเชิงจริยธรรมจากมูมอภิปรัชญา อนันตวาท ได้ให้โลกทัศน์เกี่ยวกับความจริงแก่เรา ๒ ประการ คือ ๑) โลกทัศน์แบบสำนึกนิยม (Realistic) ๒) โลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม (relativistic pluralism) ^{๕๕} ซึ่งถือหลักการกว้าง ๆ ว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และ อชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

^{๕๔} UTTARĀDHYAYANA, 28:7.

^{๕๕} <http://jaincosmos.blogspot.com/2011/05/anekantavada-part-4-syadvada.html> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๕)

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจ ยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันันตวาท เป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล เช่นถือว่า ไม่มีหลักการใด (Principle) ที่ปราศจากเหตุ ปราศจากผล^{๕๖}

ข. คุณค่าเชิงจริยธรรมจากมุนิจริยศาสตร์ เมื่อสรรพสิ่งมีเหลี่ยมมุมของความจริงมากมายหลายประการ การยืนยันจึงสามารถทำได้เพียงแค่ส่วนย่อยเท่านั้น ไม่สามารถยืนยันทั้งหมดได้ ในการยืนยันจึงจำเป็นต้อง เปิดพื้นที่ไว้สำหรับความจริงส่วนอื่นด้วย เช่นจึงใช้คำว่า “สยาท” หรือ “บางที/อาจจะ”

จากความคิดพื้นฐานทางญาณวิทยาดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมหลายประการ เช่น ๑) ช่วยส่งเสริมสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๕๗} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ^{๕๘} ๒) ช่วยส่งเสริม หลักคำสอนเรื่องอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)^{๕๙} เพราะความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้น ย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบ หรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น ๓) อนันันตวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง ความเข้าใจ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเช่นถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ประสบทุกข์ต่าง ๆ อีกมากมาย ผู้ฉลาดจึงควรใส่ใจ และแสวงหาความเข้าใจในสัจจะต่าง ๆ^{๖๐}

๕. บทสรุป

๑. ในแง่ความหมายความหมาย

อนันันตวาท คือหลักการทางอภิปรัชญาที่ยอมรับความจริงบนพื้นฐานของความหลากหลาย กล่าวโดยสรุป อนันันตวาทเป็นวิธีคิด ยอมรับเรื่องความหลากหลายของความจริง ซึ่งความจริงเหล่านั้นไม่สามารถ พรรณนา หรือสรุปได้ให้สมบูรณ์ได้ด้วยข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว

๒. ความเป็นมา

^{๕๖} Shri Jayatilal S. Sanghvi, A Treatise On Jainism, <http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๕๗} UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

^{๕๘} UTTARĀDHYAYANA, 28:28.

^{๕๙} <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/24262/anekantavada> (เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๕)

^{๖๐} UTTARĀDHYAYANA, 6:1,2.

อนันันตวาทไม่มีประจักษ์พยานใด ๆ บ่งว่า ศาสดามหาวิระได้แสดงทัศนะเหล่านี้ไว้เลย แนวคำสอนเรื่องอนันันตวาทเกิดขึ้นในยุคของอรรถกถาจารย์ อย่างไรก็ตาม แนวคำสอนเรื่องอนันันตวาท ได้สะท้อนให้เห็นอยู่บ้างแล้วในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ในสูตรกถิตยสูตร

๓. สถานะของวิภาษวาทและอนันันตวาท

อนันันตวาท ดำรงสถานะสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) สถานะทางอภิปรัชญา ว่าความเป็นจริงเกี่ยวกับสสาระ (ทรัพยากร-Substance) ของจักรวาล มีมากมายไม่สามารถประมาณได้ ๒) สถานะทางญาณวิทยา เป็นเครื่องมือในการพรรณนาถึงความจริงในเชิงสัมพัทธ์ด้วย นั่นคือ เราไม่สามารถยืนยันส่วนใดส่วนหนึ่งในฐานะเป็นความจริงทั้งหมดได้ ในการพรรณนาถึงความจริงเชิงสัมพัทธ์ใช้หลักการ “บางที” หรือ “อาจจะ” ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องสำหรับความจริงในมุมมองอื่น ๆ ด้วย

๔. คุณค่าเชิงจริยธรรม

อนันันตวาท ได้ให้โลกทัศน์แบบสังนิยม และโลกทัศน์แบบพหุสัมพัทธนิยม ซึ่งถือหลักการกว้าง ๆ ว่า โลกนี้เต็มไปด้วยชีวะ และ อชีวะมากมายนับไม่ถ้วน ชีวะและอชีวะเป็นความจริงที่แยกจากกัน ขณะเดียวกันก็อิงอาศัยกัน ทั้งมีลักษณะเฉพาะตนมากมายนับไม่ถ้วน ขณะที่มนุษย์มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวง่าย ๆ ปัญญาของมนุษย์นั้นจำกัด ขณะที่ความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาลนั้นไร้ขอบเขตจำกัด

การตระหนักรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าว จะช่วยให้มนุษย์ลดทิฐิมานะ กระทั่งนำไปสู่การเปิดใจยอมรับข้อเท็จจริงอื่น ๆ นอกเหนือจากมุมมองของตนได้มากขึ้น ไม่ทำให้กลายเป็นคนคับแคบ เพราะอนันันตวาท เป็นหลักการที่มองความจริงสูงสุดบนพื้นฐานแห่งเหตุผล ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นในการบรรลุโมกษะ เพราะอนันันตวาท ช่วยส่งเสริมปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ คือช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ความเข้าใจที่ถูกต้องนำไปสู่ศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๖๑} หรือศรัทธาที่ถูกต้อง นำไปสู่ความคุ้นเคยต่อสัจจะ

ในระดับจริยธรรมทั่วไป อนันันตวาทช่วยส่งเสริมหลักคำสอนเรื่องอหิงสา เพราะความขัดแย้งทั้งหลายในโลก หรือในสังคมปัจจุบัน เบื้องต้น ย่อมมีสาเหตุจากการขัดแย้งทางความคิดที่คับแคบหรือไม่ยอมรับฟังความเห็นของบุคคลอื่น และ อนันันตวาทจะทำให้เราทราบข้อจำกัดของตนเอง ความเข้าใจ ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาเซน เพราะเซนถือว่า ผู้ใดก็ตามที่ไม่ใส่ใจในสัจจะ ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ในสังสารวัฏอันหาที่สุดไม่ได้

^{๖๑}UTTARĀDHYAYANA, 28:29-30.

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

Hermann Jacobi, (tr.). *Gaina Sutras. Vol.I,II. The Sacred Books of the East.* Oxford: The Clarendon Press, 1988.

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

พระญาณวโรดม. *ศาสนาต่าง ๆ.* กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พิน ดอกบัว. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์บุรพสาส์น (๑๙๙๑) จำกัด, ๒๕๔๙.

ธนู แก้วโสภาส. *ศาสนาโลก.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒.

ธีรยุทธ์ สุนทรา, รองศาสตราจารย์. *ศาสนาปมศาสตร์.* กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

วิชัย สุธีรชานนท์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล จำกัด, ๒๕๓๔.

สมัคร บุรวาต. *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล.* กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.

เสฐียรพันธุ์รังษี. *ศาสนาเปรียบเทียบ.* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง, ผู้แปล. *วิกรมจริต.* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่ผาง, ๒๕๔๗.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. *ปรัชญาอินเดีย.* กรุงเทพฯ ฯ : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๒.

๓. ภาษาอังกฤษ

Charlotte Krause, *An Interpretation of Jain Ethics,* PhulchadjiVed. Publisher, 1929.

Edward Thomas, *Jainism,* London: Trubner&Co.1877.

Jadunath Sinha. *Indian Philosophy, Vol.II.* Delhi: MotilalBanarsidass Publishers, 1999.

N.N.Bhattacharyya. *Jain Philosophy: Historical Outline.* New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd., 1999.

Radhadrishnan. *History of Philosophy Eastern and Western.* London: George Allen & Unwin LTD., 1967

SitalPrashad. *A Comparative Study of Jainism and Buddhism.* Delhi: Mehra Offset Press, 1995.

Shri Jayatilal S. Sanghvi. *A Treatise On Jainism.*

<http://www.sacred-texts.com/jai/treatise.txt>.

Pravin K. Shah. *Twelve Vows Of Layperson.* <http://www.sacred-texts.com/jai/12vows.txt>

YakubMasih. *The Hindu Religious Thought (3000 B.C.-200 A.D.).* Delhi: Motilal

Banarsidass,1983.